

cum fructu promissionis gratissimo, sed quaeso, amicum meum D(omi)num Gurnall, D(omi)num Sadler et socios D(omi)ni Gurnall, amici est salutato, et reliquos quos conveniat. Post hac eadem gratitudinis Anima mea, animam tuam salutem, teque (primum in terris si fieri posset) sed in coelis apud Deum videre desiderat. Vale ergo, et nostri memor esto. Petrus N. Szerenchi Ungarus. S.S.Theo. per Biblia Sacra studiosus semper tui cupidus. Dabam Londini 1641. 6 Octobris.

Dirige literas tuas ad domum Guilielmi Godefori Tobachologi proxime ad Turrim in Barlene, ibi enim me sunt in Vesteræ. Iterum vale.

(A levél alján, oldalt:)

Tandem omnium ulti(mum) succieverit mihi, rogo te ne pigeat te diverti ad meum pium et vere Christianum hospitem D(omi)num Gabsonæ, et ejus uxorem cum filiis filiabusque meo nomine salutare.

(Középen:)

To my veary (sic!) loving et Christiane friend Mr Villyam Sandcroft Master of Arts, at College Emmanuel – in Cambridge, to be delivered there.

Duce Jehova

Ito libelle meum Charum
salutare fidelem,
Mi, Guilem Sandcorf, ito
libelle, cito,
Ito simul, plures, et ibi
salutabis amicos,
Nec tibi sit lassus, quo
pede pergis, abi.

(A levél olvasata Gömöri György és Elizabeth Leedham-Green közös munkája.)

GÖMÖRI GYÖRGY

Deák Ferenc ifjúkori olvasmányai. A szellemi környezet, amely a pályakezdő Deák Ferencet Zala megyei középbirtokos és hivatalviselő nemes társai között az 1820-as években körülveszi, legfeljebb ha tucatnyi kivételtől – néhány művelt, színvonalas könyveket, folyóiratokat és újságokat vásárló, illetve olvasó rokontól és barától – eltekintve szegényes és igénytelen.¹ Amikor 1827 októberében Deák Schedel (Toldy) Ferenc és Stettner (Zádor) György (írói álnévén Julius Fenyéri) közös munkájára, a *Handbuch der ungarischen Poesie*, azaz *A magyar költészet kézikönyve* címet viselő kétkötetes munkára, a magyar költészet jelesebb darabjait irodalomtörténeti bevezetővel és a szerzők rövid életrajzával magyar és német nyelven is bemutató antológiára keres Zalában vevőket, az alábbi tapasztalatokról számol be pesti barátjának, Stettner Györgynek: A kapott hét „Handbuch”-ból ötöt megvettek, de a másik két példány eladására nem sok reménye van.

¹ Írásunk „A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet éve 1803–1833” címmel, az Osiris Kiadónál 2003 őszén megjelent kötetünk egyik fejezetének rövidített, átdolgozott változata.

„Öregeink nem fogják megvenni, mert poesisról szól, ők pedig azt vélik, hogy a poesis érett eszű embereknek (mint ők), éppen nem való. [...] A leányok nagy része nálunk általjában nem bír míveltebb izléssel, mert az anyák még a régebbi időkben – való jó háziasszonyok, de igen prosaicusok; az apák csak Werbőczit, Husztit [azaz a Hármaskönyv szerzőjét, és az erdélyi jogi író, Huszti András 1755 előtt készült tradicionális szakkönyveit] szeretik; kitől kaphatnának tehát leányaink mívelődést? Ifjaink egy része gyűlöli a németet annyira, hogy könyvet olyant meg nem vesz, melyben csak egy német szó, vagy név fordul is elő, [ezért ha a címlapon a pesti nyomdatulajdonos könyvkiadó Trattner Mátyás és Landerer Lajos, vagy a pozsonyi nyomdász Wéber Simon és a győri Streibig Lipót nevét látják, a könyvet otthagyják], és így ezek közül Trattner műhelyében nyomtatott Handbuchokra akkor sem lennének vevőket, ha másképpen annak egész foglalatja magyar volna is. Másik része ifjainknak, nem tekintve azt, hogy a munkának egy része német, vett volna talán belőle, de vesztetre azt találám véletlenül előtők a Handbuch dicséretére mondani, hogy tudományos munka, s most könnyebb volna őket a vízbe ugratni, mint csak egy példánynak megvételére is reábirni, mert félnek, hogy ha puskával, pipával cifrázott szobáikba tudományos könyvet visznek, béviszik általa a molyokat is, s azok majd elrágják a fidibusokat [pipagyújtáshoz használt papírdarabokat], sőt talán még a hegyvám lajstromokat is. Egyet különösen biztattam az előfizetésre – írja Deák –, de ez csak azért nem akart venni munkátokból, mert Handbuch a neve.”

Az illető olvasta Deák ajánlatára bizonyos Vosz nevű szerző *Handbuch der neuesten Staaten Geschichte Europas* (Európa legújabb államai történetének kézikönyve) című munkáját, de mivel az a könyv „für denkende Beobachter”, tehát a „gondolkodó megfigyelőknek” volt ajánlva,

„ő pedig pipázni, vadászni inkább szeret, mint gondolkodni, a jó Vosz oly unalmat szerzett néki már első lapjaival, hogy a könyvet, melyből nevének első szaván kívül éppen semmire nem emlékezik már, félredobván, egy holnap semmit nem gondolkodással alig tudta magát kigyógyítani az olvasás csömöréből. Már csakugyan lábadoz nyavalyájából, olvas is olykor, de csak kisebb krajcáros munkákat [...], de mindentől, aminek Handbuch a neve, jobban irtózik, mint Döbrögi úr a Ludas névtől” – ironizál Deák, hozzátéve: „Jóízűn nevetném én ezen bohókat, de a bosszankodás elfojtja bennem a nevetést is. Ezen enyélgeéseimet azonban számos kivételekkel és kímélve kívánom értetni, mert megyénkben is lehetsz sok mívelt lelkű férfiakat, asszonyokat, leányokat.”²

A Pestről 1823 decemberében ügyvédi diplomával hazatérő, azután pedig mintegy tíz esztendeig a vidéki nemesi értelmiségiek szürke, hétköznapi (gazdálkodási és családi) gondokkal, továbbá száraz hivatali ügyekkel bajlódó életét élő Deák Ferenc csak ritkán, évente legfeljebb egyszer-kétszer engedhette meg magának, hogy kimozdulva Zalából, több napot, esetleg néhány hetet a fővárosban töltsön, így többnyire el volt szakítva barátaiktól, el attól a kulturális élettől, ami a fővárosban élők szellemi tevékenységét sokoldalúan serkentette és gazdagította. A Zala megyei Kehidán, világtól elszigetelten, és bátyja, Deák Antal országgyűlési követsége idején, 1825 és 1827 között kifejezetten magányban élő Ferencnek alapvető gondja volt, hogyan tartson kapcsolatot a könyvtárakkal és folyóirat terjesztőkkel, továbbá az ország szellemi központjában élő barátaival, akik könnyebben hozzájuthattak az új könyvekhez, külföldi folyóiratokhoz és újságokhoz, akik kicserélhették egymással a hazai és külföldi irodalmi élet híreit, akik szinte első kézből tájékozódhattak új művekről, vállalkozásokról, eszmékről és vitákról, akár mindennapos személyi érintkezés útján is.

² TAXNER-TÓTH Ernő: *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*. Bp. 1987. 78–79., vö. SÁNDOR PÁL: *A pályakezdő Deák portréjához*. = Századok 1981. 3. sz. 532.

Deák legfeljebb csak Pesten élő, vagy ott gyakrabban megforduló barátaival folytatott levelezése révén várhatott és kérhetett segítséget tudatos önműveléséhez. Barátai közül elsősorban a Kisfaludy Károly Auróra-köréhez tartozó (1824/1825-ben megismert) Vörösmarty Mihály és Stettner György látták el rendszeresen szellemi táplálékkal, és velük, különösen Vörösmartyyal folytatott levelezése útján – ezen a rendkívül szűk csatormán – próbált Deák tájékozódni a hazai kulturális élet hírei, és tudományos, valamint szépirodalmi újdonságai között.³

Deák Ferenc kezdettől lelkes olvasója volt az 1817-től havonta megjelenő kritikai, történeti és irodalmi lapnak, a *Tudományos Gyűjteménynek*. A lap arra inspirálta Deákot, hogy maga is irodalommal foglalkozó írásokat vessen papírra. Kettőt közülük 1825 tavaszán, Pesten tartózkodva, fel is olvasott Vörösmarty Mihály előtt,⁴ mire barátja azt tanácsolta neki, hogy értekezéseit tegye közzé a *Tudományos Gyűjteményben*. Deák ezt ellenezte, és visszautasította később, 1825 novemberében is, amikor Vörösmarty ismételten az értekezések publikálását sürgette. „A nemzeti litteratura akadályairól annyi szépet és jót írtak már, hogy ezen tárgyról újat valamit mondani majdnem lehetetlen; azt pedig, amit mások már helyesen közlöltek, fontoskodva ismételni haszontalan észfitogatás és nevetséges hiúság volna” – vélte Deák, Kazinczy Ferenc Martinuzzi-jára tett észrevételeinek közlésétől pedig azért zárkózott el, mert az recenzió, azzal pedig nem szívesen lépne az írói pályára; „de nem is helyes olyan ifjúnak tanítani akarni másokat, kinek még magának is tanulni kellene.”⁵

Miután Vörösmarty 1827-ben átvette a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztését, újra felajánlotta Deák számára, hogy bocsássa közlésre értekezéseit. Deák ekkor az alábbiakat válaszolta barátjának:

„azon két értekezés, melyeket előttem olvastam, mint barátom előtt, korántsem olyan, hogy folyóírásunkban helyet fog[lal]hasson, és ha megküldeném, néked is rossz néven vehetnék, hogy barátságából felveszel a Gyűjteményben oly munkákat, melyek csak pipát gyújtani jók. Kivált az egyik, most már azóta sokba változott, sőt talán bővült ismereteimmel némelyekben ellenkezik is”, borítsa hát őket a feledés homálya.⁶

Deák egyébként – amint Stettner Györgyhöz 1828. február 29-én írott leveléből kiderül – a folyóirat egyszerű olvasójaként és hűséges előfizetőjeként is örömmel üdvözölte, hogy Vörösmarty lett a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője. Remélte, hogy barátja e helyzetben könnyebben jut be a tudományos akadémiára, „ez pedig nagy nyereség leend nyelvünkre, litteraturánkra nézve is”. A *Tudományos Gyűjtemény* is bizonyosan nyer Vörösmarty szerkesztőségével, főként ha olyan, általa nagyra tartott szerzők, mint Kölcsey Ferenc és a történész Horvát István, „kik hosszabb hallgatás után most szólamlottak meg ismét, tovább is barátjai maradnak, kivált Horvát, kit még akkor is tisztelek, midőn magos fellengező, sőt vakmerőnek látszó állításait szűk elmém föl nem éri” – írta Deák.⁷

Deák szépirodalmi és tudományos érdeklődésének mélységét jelzi, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi második, Vörösmarty által szerkesztett 126 oldalas kötetét két nap alatt

³ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 10–11., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 531., *Vörösmarty Mihály levelezése I.* (Sajtó alá rend. BRISITS Frigyes.) Bp. 1965. /Vörösmarty Mihály Összes Művei 17. köt./ (a továbbiakban: VMÖM 17. köt.) 205., *Vörösmarty Mihály levelezése II.* (Sajtó alá rend. BRISITS Frigyes.) Bp. 1965. /Vörösmarty Mihály Összes Művei 18. köt./ (a továbbiakban: VMÖM 18. köt.) 34.

⁴ VMÖM 17. köt. 203.

⁵ VMÖM 17. köt. 104–105.

⁶ VMÖM 17. köt. 203.

⁷ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 83.

elolvasta, és már 1828. március 16-i levelében megírta róla véleményét barátjának. „... alig elégtett meg ezen folyóírásunk egy darabja is annyira, mint ezen darab” – dicsérte Deák a kötetet. Horvát Istvánnak az „Egy-két szó az elsősülött magyar királyfi régi jussairól” című történeti értekezéséről, valamint két, ugyancsak történelmi tárgyú könyvismertetéséről szólva kijelentette, hogy az általa – megfoghatatlan állításai ellenére is – örömmel olvasott szerző „historiai értekezései nem szárazon tanítók, hanem inkább tanítva mulatók”. A palócok néprajzáról szóló munkájáról ismert bencés szerzetes-tanár, Szeder Fábián „A tiszteletet és életnemet jelentő szavakról” című, „rövid, de jó” írásáról az volt Deák véleménye, hogy sok igazság van benne, még ha nem is ért egyet minden állításával. Trattner Károly „Egy függő hídnak felállításáról Buda és Pest között” címet viselő munkája még az e kérdésben laikus Deákot is meggyőzte a híd szükségességéről, Deák csak azt kifogásolta, hogy némely „mester szava”, azaz szakszava erőltetett magyarságú. Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete* című alkotása viszont nem nyerte el Deák tetszését. „... csak azért nem szeretem – írta Vörösmartynak –, mert élő embernek maga által írott, s nem mindenhol hiú dicsekedés nélkül írott biographiáját sohasem kedveltem”. Vörösmartynak a magyar nyelv eredetéről írott gondolatai különösen tetszetek Deáknak; erről azonban nem szólt bővebben, mert mint kifejtette, szembe dicsérni nem szeret. (Azt azonban hozzátette, hogy ha ellenkező vélemény lenne, nem hallgatná el kritikái észrevételeit.)⁸

Deák, hasonlóan, mint a *Tudományos Gyűjtemény* esetében, az *Aurora* című zsebkönyvhöz is próbált zalai előfizetőket toborozni.⁹ 1825 novemberében még nem jutott hozzá az újabb kötethez, ezért Vörösmartyt kérdezte: „mi szép van Aurorában?”¹⁰ Deák 1828. január elsején Stettnerre kérte, hogy vegyen neki Pesten a zsebkönyvből, amikor aztán később hozzájutott, dicsérte, hogy „sok, igen sok jó van benn”¹¹. Deák Vörösmartyhoz, 1825. december 29-én írott leveléből tudjuk, hogy addig Pánczél Dániel Bécsben szerkesztett, hetente kétszer megjelenő magyar nyelvű lapját, a *Magyar Kurirt* járatta. Ekkor azonban, Vörösmarty dicsérete nyomán úgy határozott, hogy a bécsi újságot bátyjának engedi át, ő maga pedig Kulcsár István Pesten kiadott *Hazai s Külföldi Tudóstársok* című, ugyancsak magyar nyelvű lapjára fizet elő. Az erről szóló, Kulcsárhoz címzett levelet azon nyomban mellékelte,¹² és később, 1830-ban is ezt az újságot járatta.¹³ 1832-től rendszeres olvasója volt a Széchenyi István gróf által alapított, *Jelenkor* című, hetente kétszer megjelenő politikai hírlapnak is, melyet Helmecey Mihály szerkesztett.¹⁴

Mint már említettük, Deák öt zalai előfizetőt szerzett Schedel és Stettner közös munkájára, a magyar költészet kétnyelvű kézikönyvére. 1827. október 17-én saját véleményét is megírta róla Stettnernek: „A Handbuch nékem igen tetszik: óhajtva várom második részét. Rendszere helyes, az életírások kielégítők, választott darabjaitok pedig olyanok, hogy hasonló célra talán magam is azokat választanám.” Ez ugyan nem nagy dicséret egy, az irodalomhoz laikus ember szájából – szerénykedett Deák – „soha nem árt azonban az írónak, tudni a bé nem avatottak ítéletét is, mert az olvasóközönségnek legnagyobb része ilyenekből áll.” Deák egyedül Csokonai Vitéz Mihály utolsó, halálos betegen írott versét, a „Tüdőgyuladásomról” címűt hiányolta a válogatásból: „ezen darab, különösen pedig első sorai [Fenn lengő Hold! nézd, mint kínlódom,/ Mondd meg nekem, hol

⁸ VMÖM 17. köt. 204–205.

⁹ VMÖM 17. köt. 71.

¹⁰ VMÖM 17. köt. 105.

¹¹ TAXNER-TÓTH ERNŐ: *i. m.* 82–83.

¹² VMÖM 17. köt. 120.

¹³ TAXNER-TÓTH ERNŐ: *i. m.* 97.

¹⁴ VMÖM 18. köt. 30.

fekszem én?] igen hatottak reám mindenkor, s költői lelket is lelnek azokban gyakorlatlan szemem”.¹⁵

Deáknak a magyar költészetben, illetve a kortárs szépirodalomban való jártasságát bizonyítják ifjúkori leveleinek és országgyűlési beszédeinek elszórt utalásai. Ismerte és kritizálta Kisfaludy Sándor regéit; hozzá azonban inkább a fiatalabb Kisfaludy, Károly művei álltak közelebb, így pl. magát egyik levelében Sulyosdi Simonhoz, Kisfaludy Károly elbeszélésének hőiséhez hasonlította.¹⁶ Máskor meg – 1834. július 12-i országgyűlési beszédében – a nemzetét ostromozó Berzsényi Dániel „A magyarokhoz” című ódájának néhány sorát idézte, szinte szó szerint.¹⁷ Vörösmarty Mihály korszakalkotó jelentőségű hazafias eposzát, a *Zalán futása* megjelenését Deák türelmetlenül várta.¹⁸ Mielőtt Vörösmartytól megkaphatta volna, 1825 decemberében vett belőle egy példányt Zsoldos szombathelyi könyvtől, ezt azonban nővére, Klára (Oszterhueber Józsefné) elkérte tőle, és örömmel olvasta.¹⁹ A következő év februárjában Deák csak röviden utalt Vörösmarty művének dicséretére – „Írtam-e már, hogy Zalánod nekem igen tetszik?”²⁰ – majd zalai előfizetőket gyűjtött barátja művére. 1826. november 16-án tudatta Vörösmartyval, hogy a költő *Salamon király* című, 1827-ben megjelenő öt felvonásos szomorújátékára valamivel több zalai előfizetőt szerzett, mint a Zalán futására; szám szerint nyolcat, ebből azonban két példány Deáké volt.²¹ 1830-ban Vörösmarty újabb, *A bujdosók* címet viselő művéből adott el néhány példányt zalai barátainak.²²

Deák fejlett kritikai érzékét és csiszolt ízlését mutatja, hogy Pázmándi Horvát Endre 1831-ben megjelent, egykoron Vörösmarty Zalánjánál jóval nagyobb közönségsikert aratott hosszadalmas, gyakran önmagát ismétlő eposzáról, az *Árpádról* lesújtó véleménnyel volt.

„Árpádot most olvasom – írta 1831. május 16-án Stettnernek –; én tudós és költő nem vagyok, de ha szabad nekem is – bé nem avatottnak – ítélnem, a munka Zalán mellett gyenge. Korán szólok ugyan, mert végig nem mentem rajta, nem valék tehát képes az egészet felfogni, azonban a festések bágyadtak, az előadás nagyon egyhangú, s ezer lelkes változásaival nem mulattat úgy, mint Vörösmarty. Sok régi szót elevenít, de azt sajnálom, hogy jegyzéseiben a kútfökre nem utal, s azt még inkább, hogy előttünk ismételten régi szót ott is használ, ahol vélekedésem szerint a divatban lévő szó jobban vagy legalább nem rosszabbul fejezné ki gondolatjait”.²³

Deák nyelvészetiileg és stilisztikailag is pallérozta magát. Stettner György küldte meg számára 1830 nyarán a szombathelyi liceumban magyar nyelvet és irodalmat tanító Bitnitz Lajos Pesten, 1827-ben kiadott, *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* című munkáját,²⁴ amelyről Deák korábban – megjelenésekor, 1827-ben – „sok jót” hallott.²⁵ Deák 1830 szeptemberében előfizetett

¹⁵ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 79.

¹⁶ VMÖM 17. köt. 184.

¹⁷ KOSSUTH Lajos: *Országgyűlési Tudósítások. III.* (Sajtó alá rendezte BARTA István) Bp., 1949. /Kossuth Lajos Összes Munkái 3. köt./ (a továbbiakban: KLÖM 3. köt.) 325.

¹⁸ VMÖM 17. köt. 105.

¹⁹ VMÖM 17. köt. 119.

²⁰ VMÖM 17. köt. 140.

²¹ VMÖM 17. köt. 156.

²² TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 103.

²³ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 105–106.

²⁴ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 101.

²⁵ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 81.

a tudós vasi alesperes, Kresznerics Ferenc alapvető munkájára is, amely *Magyar szótár gyökérenddel és deákozáttal* címmel 1831–1832-ben jelent meg Budán, két kötetben.²⁶

Deák nemcsak Vörösmarty Mihály, hanem az Auróra-kör más tagjai, így pl. Schedel Ferenc és Bajza József munkáinak népszerűsítését is szívügyének tartotta. 1828 májusában Schedel „Aesthetikai levelek” című, Vörösmarty epikus munkáiról írt elemzésének két-két példányáért járó pénzt küldte meg Vörösmartynak,²⁷ 1830 februárjában pedig Bajza részvényeinek terjesztésében szorgoskodott; feltehetően a *Kritikai Lapok* kiadását próbálta elősegíteni. Deák Stettner által üzenté a vele szinte egykorú Bajzának, hogy részvényeinek

„keletét, és céljának szerencsés teljesedését szívemből óhajtom, mind azért, mert litteraturánk nyereségének örülök, de azért is, mert barátságos körünkben megismer-
vén ötöt, tőle csak jót reménylhetek, és bizonyosan ő egyike azon embereknek, kiket
egyedül magukért is becsülni szeretni tudok.”²⁸

Deák Stettnerre kérte meg – 1831. május 16-i levelében – arra is, hogy nyújtson segítséget a zalai középirtokos, Inkey Ferenc császári királyi kamarás számára, aki életének legnagyobb részét külföldi utazásokkal töltötte, és a külföldi remekművekből „széles tudományt, szép műveltséget” szerzett, most pedig, életének hatvanadik évében meg kíván ismerkedni a hazai irodalommal is.

„Szép igyekezetének elősegelésére, bízván a Te barátságodban is – írta Deák – megígértem néki, hogy megszerzem lajstromait azon eredeti, de csak eredeti magyar munkáknak, akár tudományos tárgyúak, akár a széplitteratura mezejére tartozók, melyeket olvasni és megismerni néki szükséges leend.”

Deák kérte Stettnerre, hogy küldje meg neki azon könyvek lajstromát, amelyek leginkább ajánlatok az olyan embernek, aki a német, olasz, francia és olasz irodalomban már jártas: „Tedd meg kérlek ezt, és segíts megtéríteni egy tenni készülő fél magyart”.²⁹ Inkey Ferenc valószínűleg megkapta a kért ajánló jegyzéket, és be is szerezhette néhány fontos könyvet, mert 621 művet tartalmazó könyvtárában – szemben az 1821-ben található mindössze hat magyar munkával – 1836 novemberében már 25 magyar nyelvű művet írtak össze. A szerény mértékű gyarapodás között volt pl. *Kazinczy Ferenc összes munkáinak hét kötete* és *Katona József Bánk bánja*, de talán még ennél is fontosabb, hogy a kamarás lélekben hazafivá vált, és végrendeletében egész könyvtárát Zala vármegyére hagyta. (A könyvtár anyagát Inkey Ferenc halála után, 1836 decemberében vette át a vármegye.)³⁰

Ami a világirodalmat illeti, Deák ifjúkorában az értékes külföldi irodalom hazai fordítása még gyermekcipőben járt, ezért Magyarországon leginkább csak német kiadók által megjelentetett, és

²⁶ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 103.

²⁷ VMÖM 17. köt. 208–209.

²⁸ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 98.

²⁹ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 106.

³⁰ KAPILLER Imre: *Adatok Zala megye felvilágosodás- és reformkori könyvtárainak történetéhez. Pallini Inkey Ferenc bellicai könyvtára*. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásai* 1984–1985. (Szerk. DEGRÉ Alajos és HALÁSZ Imre) Zalaegerszeg, 1985. /Zalai Gyűjtemény 21./ 74.

természetesen német nyelvre lefordított művekhez lehetett hozzájutni. Deák Ferenc az anyanyelven és az iskoláiban – az elemi osztályoktól a jogakadémiáig – tanult latinon kívül csak németül tudott, és ezt a nyelvet is csupán önszorgalomból, mintegy autodidakta módon sajátította el, még győri akadémista éveiben.³¹ Idősebb korában – amint tolnai ismerőse, Csapó Vilmos feljegyezte – folyékonyan és szabatosan beszélt németül,³² ehhez azonban korábban sokat és rendszeresen kellett olvasnia ezen a nyelven. Nyelvtudását minden bizonnyal fejlesztette az a „bécsi” társalgási (Conversations) lexikon is, amelynek első tíz kötetét 1827 és 1831 között szerezte be pesti barátai segítségével.³³ 1828. február 29-én, Stettner Györgyhöz írott leveléből tudjuk, hogy a lexikon Deák váarakozásának teljesen megfelelt.³⁴

Deák természetesen eredeti nyelven olvasta a klasszikus német nemzeti irodalom egyik vezéralakja, a humanizmust és toleranciát hirdető Gotthold Ephraim Lessing Karlsruhében 1824-ben kiadott, összegyűjtött munkáit.³⁵ 1827-ben, Stettner közvetítésével rendelte meg a korai romantika egyik legjelentősebb elméleti megfogalmazójaként, illetve irányítójaként számon tartott német kritikus és művészetelméleti író, August Wilhelm von Schlegel „Dramaturgiáját”, azaz *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* címmel Heidelbergben, 1809 és 1811 között kiadott művének kötetét.³⁶ Schlegel munkássága máskülönbben is hatással lehetett Deák önművelésére, ugyanis a szerző elévülhetetlen érdemeket szerzett a klasszikus költők elismertetése terén, valamint a világirodalom legnagyobb alkotásainak – így pl. Dante vagy Shakespeare műveinek – kiváló fordításával is.

Deák fordításban ismerte meg Shakespeare drámáit; a Bécsben, 37 kötetben kiadott, és 1827-ben, Stettner közvetítésével megvásárolt életműsorozatot idős koráig őrizte a könyvtárában.³⁷ Deák másik kedvelt angolszász szerzője a skót származású író és költő, a romantikus történelmi regény legnagyobb mestere, Walter Scott volt. Deák 1828. március 16-án kérte Stettner, hogy fizessen elő a nevében a „Scott által kiadott Napóleon életére”,³⁸ a rákövetkező hónapokban pedig Walter Scott munkáinak ötven kötetes kiadását kérte megvenni barátja, Tuboly Mihály, Zala megyei első aljegyző számára.³⁹

Deák német nyelvismerete révén nemcsak a világirodalomban szerzett jártasságot, hanem – és ez talán az ő esetében még lényegesebb – közéleti pályafutásához elengedhetetlen általános műveltségét is ennek segítségével tökéletesíthette. Kevés kivételtől eltekintve – ilyen volt pl. Napóleon önéletrajza, melyet Fábíán Gábor fordított magyarra, s amelyet 1829-ben rendelt meg Deák⁴⁰ –

³¹ PULSZKY Ferenc: *Jellemrajzok. Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél*. Bp. [1888.] 88., SÁNDOR Pál: *i. h.* 534.

³² CSAPÓ Vilmos: *Deák Ferencről*. = Tolnavármegye 1903. október 11. 41. sz. 2.

³³ VMÖM 18. köt. 24., TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 76., 80–84.

³⁴ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 83.

³⁵ PANKA Károly: *Deák Ferenc könyvtáráról*. = Magyar Könyvszemle 1938. 3. füzet. 293., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 537.

³⁶ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 77., 81., 154.

³⁷ PANKA Károly: *i. h.* 292., VMÖM 17. köt. 181., TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 76., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 537.

³⁸ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 84., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 536–537.

³⁹ VMÖM 17. köt. 207., 209.

⁴⁰ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 92.

fordításban ismerkedett meg a korabeli Európa legfontosabb egyetemes történelmi kézikönyveivel. 1828 tavaszán, Stettner közvetítésével szerezte be a francia történész, Claude François Xavier Millot 19 kötetes egyetemes történelmét (Universalis Historiáját), amely *Allgemeine Weltgeschichte* címmel Bécsben jelent meg, 1813 és 1819 között.⁴¹ Ott volt Deák kezei között a francia forradalmat röpiratokban támadó királpárti publicista Dominique Dufour de Pradt-nak a bécsi kongresszusról írt, Lipcsében 1826-ban kiadott, *Über den Wiener Kongress* címet viselő kétkötetes műve, és az ugyancsak francia író, a párizsi Sorbonne professzora, Abel François Villemain 1819-ben megjelent alkotásának fordítása *Geschichte Crommells* címmel az angol polgári forradalom vezérééről. Beszerezte Deák a francia történész és filozófus Guillaume Thomas François Raynal egyik fő művének, *Az európaiak berendezkedésének és kereskedelmi tevékenységének politikai és filozófiai történetéről a két Indiában* című munkájának 1783 és 1787 között fordításban kiadott tíz kötetét is.

A klasszikus ókori szerzők – mint pl. Tacitus – általánosan olvasott művei mellett elsősorban a felvilágosult, és az egyéni szabadság valamint függetlenség híveként ismert angol történétfő, Edward Gibbon összefoglaló művéből ismerte meg Deák a római történelmet, amelynek egyes hőseire vagy eseményeire előszeretettel hivatkozott későbbi országgyűlési beszédeiben is. Deák olvasta Gibbon nagy művét a római birodalom hanyatlásának és bukásának történetéről; könyvtárában 15 kötetben őrizte a *Die Geschichte des römischen Reichs* című munkát.⁴² Könyvei közt találjuk az akkoriban népszerű angol szerzőpáros, William Guthrie és John Gray általános világtörténelmi művének közel száz, fordításban *Allgemeine Weltgeschichte* címmel kiadott kötetét is.⁴³

Deák hasonlóképpen beszerezte az orosz szentimentális író és konzervatív nemesi szemléletű történész Nyikolaj Mihajlovics Karamzin fő művét, az orosz állam történetét, amely a *Geschichte der russischen Reichs* címmel Rigában jelent meg 11 kötetben, 1820 és 1833 között.⁴⁴ Deák Stettnerrel kérte meg 1828 tavaszán, hogy derítse ki, hol kapható, és mennyibe kerül a magyarországi származású német regényíró és történész, Ignaz Aurel Fessler *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című, Lipcsében 1812 és 1825 között tíz kötetben kiadott magyar történelmi összefoglalója.⁴⁵ Deák ugyanekkor készült megvásárolni (majd ha lesz rá pénze, meghozatja – írta Stettnernek) az általa nagyra becsült hazai történész, Katona István latin nyelvű „*Critica Historiáját*”, azaz *Historica critica priorum Hungariae ducum* címmel Pesten 1778–1780-ban négy kötetben kiadott, vagy Budán 1779–1782-ben hét kötetben megjelentetett *Historia critica regnum Hungariae stirpis Arpadianae* című művét.⁴⁶

Szintén Stettner György segítségével szerezte be Deák 1827–1828-ban az alábbi, immár a tudatos közéleti felkészülést szolgáló hivatalos országgyűlési nyomtatványokat: az 1805. évi országgyűlés naplói és iratai, az 1811/1812. esztendei országgyűlés iratai (naplók nélkül), az 1828. évi országos (általános adóalap) összeírás utasításai, valamint a Mária Terézia-féle urbárium a hozzá kapcsolódó végrehajtási utasítással.⁴⁷ Stettnerrel kérte Deák, hogy vegye meg számára „Hübner lexikonát” Fejér fordítása szerint, ami nem más volt, mint a *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tudo-*

⁴¹ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 91–94.

⁴² PANKA Károly: *i. h.* 292., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 535.

⁴³ PANKA Károly: *i. h.* 292.

⁴⁴ PANKA Károly: *i. h.* 292., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 536.

⁴⁵ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 82., 84., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 535.

⁴⁶ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 82.

⁴⁷ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 74., 81–82.

mányokat, városokat [...] ismertető lexikon, amely Pesten jelent meg 1816–1817-ben, öt kötetben.⁴⁸ Amikor 1830 februárjában a *Hazai s Külföldi Tudósítások* „valami Conversations Lexikon forma magyar munkára hirdetett előfizetést”, Deák ismét Stettnerhez fordult, hogy megtudja, ki a mű kiadója; „és ha talán a munkát már ismered is, óhajtanám ítéletedet belső becséről is hallani” – kérte barátját.⁴⁹ Amennyiben az Otto Wigand pesti könyvkereskedő által kiadott, és Döbrentei Gábor által szerkesztett lexikonról írt Deák, azt bizonyára nem vette meg, mert az Auróra-körnek lesújtó véleménye volt erről a munkáról, és éppen a körhöz tartozó, Deák által is nagyra becsült Bajza József robbantotta ki kemény kritikájával az 1830-as évek elejének szellemi életét erősen megosztó, illetve befolyásoló tudományos és irodalmi vitát, az úgynevezett „Conversations Lexikon pört.”⁵⁰

Deák Ferenc, noha már az 1820-as években, bátyja hosszabb távollétei idején rákényszerült, hogy családi gazdaságát egyedül vezesse, a gazdálkodás gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szakkönyveket nemigen forgatott. 1831 októberében nem is maga, hanem bátyja számára kérte megvenni – Vörösmarty segítségével – a Lübek J. Károly által készített, *Hellenthal segítőkönyve a borosgazdák és borkereskedők számára, vagy a tökéletesített pincemester...* című, Pesten 1830-ban kiadott könyvet. Ferencet ugyanekkor sokkal inkább a gazdálkodás általános, főként gazdaságpolitikai és társadalmi kérdései izgatták, így a maga számára a neves mezőgazdasági szakíró, Balásházy János *Észrevételek a honi gazdaságbeli mozgalomnak akadályairól és orvoslási módjáról* címmel Pesten, 1831-ben megjelentetett munkáját rendelte meg.⁵¹ Deák közgazdaságtannal nem csupán a győri akadémián foglalkozott, mint kötelező stúdiummal, hanem későbbi önművelése során is. Könyvtárában megtalálható volt a klasszikus polgári politikai gazdaságtan kiemelkedő képviselője, a „szabadság és tulajdon” – Deákra is nagy hatást gyakorló – liberális eszméjét hirdető világhírű angol közgazdász, Adam Smith szabadelvű nemzetgazdasági alpművének *Untersuchung über die Natur und die Ursachen des Nationalreichtums* címmel 1810-ben kiadott (később magyarra *Vizsgálódás a nemzeti vagyoniosság természetéről és okairól* címmel lefordított) munkájának három kötete.⁵²

Noha Deákot hidegen hagyták a filozófiai nagy kérdései, könyvtárában mégis ott voltak egykori győri tanára, Verner József latin nyelvű filozófiai könyvei, valamint a königsbergi egyetemen Kant utódjaként tevékenykedő német filozófus-tanár, a liberális Wilhelm Traugott Krug *System der Theoretischen und praktischen Philosophie* (Az elméleti és gyakorlati filozófia rendszere) címmel Königsbergben kiadott művének egyes kötetei.⁵³

Deák Ferenc jogakadémia tanulmányi eredménye, és jeles ügyvédi diplomája is bizonyítják, hogy kiválóan elsajátította mindazt a hazai magán- és közjogi ismeretanyagot, ami a kor szakmai műveltségéhez általában elengedhetetlenül szükséges volt. Pályakezdő munkái, ügyészi iratai és Zala vármegyének a rendszeres bizottságokra tett, jórészt Deák által fogalmazott észrevételei mind arról tanúskodnak, hogy alaposan (visszamenőleg egészen az Árpád-korig) ismerte a hazai törvényeket, tisztában volt a kúria ítélezési gyakorlatából fakadó szokásjoggal, és munkája során a gya-

⁴⁸ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 82.

⁴⁹ TAXNER-TÓTH Ernő: *i. m.* 97.

⁵⁰ FÁBRI Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848.* Bp. 1987. 445–466.

⁵¹ VMÖM 18. köt. 24.

⁵² PANKA Károly: *i. h.* 292., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 536.

⁵³ PANKA Károly: *i. h.* 292., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 535.

korlatban is alkalmazta a Praxis Criminalis címmel meghonosodott – gyakorlatilag a Corpus Juris részévé vált – alsó-ausztriai büntető törvénykönyv szellemét és egyes cikkelyeit.⁵⁴

A hazai jogból a későbbiekben is képezte magát – 1828-ban pl. megvette a jogtudós áldozópap (valamint az esztergomi primási könyvtár és levéltár őrre), Bencsik József *Repertorium juris publici et criminalis hungarici* címmel Pozsonyban, 1821-ben kiadott latin nyelvű kötetét⁵⁵ – a Corpus Juris és a magyar történelmi, főként országgyűlési előzmények ismereténél megrekedt kortársai⁵⁶ közül azonban leginkább a nyugat-európai felvilágosult és szabadelvű szerzők alapvető jogi műveinek ismeretével, és az e művekből merített – nem kis részben jogfilozófiai – tudás egyre következetesebb alkalmazásával, és a polgári normák követésével tűnt ki.

Deák egyik korai, a pozsonyi diéta 1834. május 24-i kerületi ülésén elhangzott országgyűlési beszédében a hazai polgári törvények hiányosságait feszegetve utalt az általa jól ismert korszerű polgári törvénykönyvekre, amelyen a „napoleoni Codex, a bajor, a porosz törvénykönyv, s az igen sok tekintetben nagyon jeles ausztriai”. Deák ekkor Napóleon 1804. március 22-én kihirdetett polgári törvénykönyvére, a később szinte egész Európának mértékét adó *Code Civile*re, a *Codex Maximilianus Bavaricus Civilis* című, még 1756-ban készült bajor törvénykönyvre, az 1794. február 5-től érvényben lévő, *Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten* címet viselő porosz polgári törvénykönyvre, valamint az 1811. június 1-én *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* címmel kihirdetett osztrák kódexre hivatkozott.⁵⁷

Wesselényi Miklós báróhoz írott későbbi – Pozsonyban, 1840. február 11-én kelt – leveléből tudjuk, hogy Deák milyen műveket tartott fontosnak a korszerű jogi műveltség megszerzéséhez. Az ott ismertetett szerzők és művek közül már 1833 előtt olvashatta az alábbiakat: Az olasz jogfilozófusok munkái közül Cesare Bonesana Beccariának, a páduai egyetem tanárának 1764-ben, *Abhandlung über Verbrechen und Strafen* (Értekezés a bűncselekményekről és a büntetésekről) címmel megjelent fő művét, mely többek között a halálbüntetések és a testi fenyítések, valamint a kínvallatás eltörlését követelte, továbbá Giovanni Domenico Romagnosi olasz jogtudósnak a büntetőjog genezisééről írott, és fordításban *Genesis des Strafrechtes* címmel kiadott munkáját. Johann Paul Anselm Feuerbach, bajor büntetőjogász és egyetemi tanár Giessenben, 1801-ben megjelent *Lehrbuch des gemeinen, in Deutschland geltenden peinlichen Rechts* (A Németországban általánosan elterjedt, hatályos büntetőjog tankönyve) című művét, mely az úgynevezett elrettentési elméletre épült, arra a jogfilozófiai tételre tudniillik, hogy a büntetés célja az elrettentés. Feuerbach dolgozta ki 1813-ban a bajor büntető törvénykönyv tervezetét, a később törvénnyé váló, és más országok számára is mintául szolgáló *Strafgesetzbuch für das Königreich Bayern* című kódexet is, amelyet Deák szintén haszonnal forgathatott; ezt, valamint az általa jól ismert napoleoni büntető törvénykönyvet ajánlhatta Wesselényinek „francia és burkus” büntető törvénykönyvekként.

Ismerte Deák a haszonelvűség meghirdetőjeként, valamint a szabad verseny híveként híressé vált angol polgári filozófus és jogbölcselelő, Jeremy Bentham egyik jogi munkáját, a „Polgári és büntető törvényhozás alapelvei”-t, melynek fordítása *Grundsätze Civil- und Criminal-Gesetzgebung* címmel látott napvilágot. Deák olvasta, és nagyra értékelte a francia filozófiai író és teológianátár,

⁵⁴ Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831. (Sajtó alá rend. MOLNÁR András.) Zalaegerszeg, 1995., „Javítva változtatni”. Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. (Szerk. MOLNÁR András) Zalaegerszeg, 2000. /Zalai Gyűjtemény 49./

⁵⁵ TAXNER-TÓTH Ernő: i. m. 81–82., vö. SÁNDOR Pál: i. h. 534.

⁵⁶ CSENGERY Antal: *Deák Ferenc emlékezete*. Bp. 1877. 14.

⁵⁷ KLÖM 3. köt. 170., vö. SÁNDOR Pál: i. h. 534.

Jacques Matter *Über den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten* (A szokások által a törvényekre, a törvények által a szokásokra gyakorolt befolyásról) című művét is.⁵⁸

Mindezek mellett számos kiemelkedő jelentőségű állam- vagy politikatudományi mű is megtalálható volt Deák Ferenc könyvtárában; szerzőik meggyőződése a merev konzervativizmustól a szabadelvű pártvezérség vállalásáig terjedt. A francia származású, és konzervatív szellemű udvari történetíróként ismert porosz államférfi, Johann Peter Friedrich Ancillon két művével is rendelkezett Deák. Az egyik a Berlinben 1819-ben kiadott, *Über die Staatswissenschaft* (Az államtudományról) című munka, a másik pedig az ugyanott 1825-ben megjelent alkotás, az *Über den Geist der Staatsverfassungen* (Az alkotmányok szelleméről).⁵⁹ Beszerezte Deák a francia forradalom híres államférfija, az alkotmányos monarchia híve, Emanuel Joseph Sièyes abbé műveinek 1796-ban, *Politische Schriften* (Politikai írások) címmel napvilágot látott fordítását.⁶⁰ Ott volt Deák könyvtárában a politika és államtudomány lipcei professzora, az ismert német szabadelvű morálfilozófus, Karl Heinrich Ludwig Pöhlitznek Lipszéban 1817 és 1825 között négy kötetben kiadott, *Die europäischen Verfassungen seit 1789* (Az európai alkotmányok 1789 óta) című munkája, és a kitűnő publicista, F. W. A. Murhard több műve, köztük a Kasselben 1832-ben megjelent *Das königliche Veto* (A királyi vétó) című könyv.⁶¹

Sokat forgathatta Deák a neves német történetíró, a freiburgi egyetem észjog és államtudományi tanszékének tanára – alkotmányos monarchista, 1819-től pedig Baden tartomány szabadelvű ellenzéki pártvezére –, Karl Wenzeslaus Rodecker von Rotteck Stuttgartban, 1829 és 1836 között négy kötetben, *Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften* (Az észjog és az államtudomány tankönyve) címmel megjelent munkáját, mert több oldalát is széljegyzetekkel látta el. Így pl. a sajtószabadságról szóló 132. oldalon Deák aláhúzta a „Pressfreiheit” szót, és a következő megjegyzést írta mellé németül: „In Ungarn bis jetzt ein Traum”, azaz Magyarországon mostanáig ez álom.⁶²

Deák egész későbbi politikai pályafutása arról tanúskodik, hogy gondolkodására döntő befolyással volt a francia felvilágosodás egyik klasszikusának, Charles de Sécondat Montesquieu-nek alapműve, *A törvények szelleméről*, amelynek szerzője az uralkodói abszolútizmust korlátozó alkotmányos monarchiában látta a modern polgári állam eszményét. Deák könyvtárában a munka német nyelvű, Hauswald által fordított, és Halleban „Der Geist der Gesetze” címmel, három kötetben kiadott változata volt megtalálható. Montesquieu művének második kötetében a 20. oldalon Deák a következő – saját felfogására valló – mondatot húzta alá: „Die Politik ist eine stumpfe Feile, welche unmerklich angreift, aber gleichwohl ihren zweck erreicht.” (A politika tompa reszelő, amely észrevétlenül támad, de mégis eléri célját).⁶³

Deák műveltségére vonatkozó ismereteinkkel, és fent említett olvasmányaival tökéletesen öszszecseng, ahogy pályatársa, Pulszky Ferenc utóbb jellemezte a fiatal Deákat: noha nevelése olyan volt, mint az időben a legtöbb nemesi középbirtokosoké, külföldön nem járt (egészen 1847-ig), az idegen nyelvek közül a latinon kívül csak a németet ismerte, és mégis mindjárt első országgyűlési fellépésénél meglátszott rajta, hogy „az újkor eszméi áthatották egész lényét; hogy minden tekin-

⁵⁸ Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtár 8368. doboz. Wesselényi Miklós levelezése. Deák Ferenc levele Wesselényi Miklóshoz, Pozsony, 1840. február 11., vö. *Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875.* (Szerk. VÁCZY János) Bp. 1890. 63.

⁵⁹ PANKA Károly: *i. h.* 290., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 534.

⁶⁰ PANKA Károly: *i. h.* 291., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 535.

⁶¹ PANKA Károly: *i. h.* 290., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 534–535.

⁶² PANKA Károly: *i. h.* 290–291., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 535.

⁶³ PANKA Károly: *i. h.* 290., vö. SÁNDOR Pál: *i. h.* 536.

tetben az európai műveltség színvonalán állt.”⁶⁴ Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona jegyezte fel a családi hagyományt, amely szerint egy úriszéki ülés alkalmával Keszthelyen, Festetics Lászlónál vendégeskedve Deák hosszan társalgott a gróf vendégeként ott időző angol államférfival, aki a következő véleménnyel volt Deákról: „Ő nemcsak a magyar viszonyokról beszélt meggyőző világgossággal, de az európai viszonyokat is csodálatosan ismeri, s társalgása nagyon érdekes; eszes és nagyon sokat tud.”⁶⁵ Egyik Vörösmartyhoz intézett levelének tanúsága szerint Deák bejáratos volt Keszthelyen Festetics gróf híres könyvtárába is, és ismerte annak különlegességeit. Érdeklődésének mélységét jelzi, hogy számon tartotta e gyűjtemény olyan, nem kifejezetten jogi vagy történelmi témájú ritkaságait is, mint az *Epistolae obscurorum virorum* című szatirikus levélgyűjtemény 1515-ös, vagy Quintilianus szónoklatainak 1563-as kiadása.⁶⁶

Deák természetesen olvasta a magyar reformkor hajnalának két, Széchenyi István gróf által alkotott alpművét, az 1830-ban kiadott *Hitelt*, és az 1831-ben megjelentetett *Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására* című kötetet. Deák nagyra értékelte e könyveket, és így írt később – 1841. március 20-án, Széchenyihez címzett levelében – a gróf munkáinak történelmi jelentőségéről: „Felriasztott végre nehéz alvásunkból a Hitel és a Világ írója. Ő volt az, ki első ébredésünkkor alakot adott sejtéseinknek, és szavakat gondolatinknak. Az észnek és igazságnak égi szikrájánál gyújtotta meg fáklyáját, és mi az ő fáklyájánál gyújtottuk meg apró mécsseinket.”⁶⁷ Mindennek ellenére igazat kell adnunk a Deákot közelről ismerő, vele idős korában bensőséges barátságot ápoló Csengery Antalnak, aki szerint Deák Ferenc az új nemzedék azon részéhez tartozott, akik

„nem Széchenyi irataiból tanulták először ismerni az új eszméket. Olvasta ő a német irodalom kiválóbb termékeit a történeti, jogi és államtudományok terén; ismerte ezen szakokban, a német irodalom közvetítése útján, fordításokban a jelesebb angol és francia írókat is. [...] Reá nézve azonban a német irodalom csak azon közeg volt, amelyen át a kor újabb eszméivel megismerkedett. Nem szegődött a híres tanárok tanítványává, nem esküdött szavaikra.” Csak látóköre tágult – jellemezte Deákot Csengery – és olyan magyar államférfivá érett, aki „a hazai viszonyok alapos ismeretét a kor műveltségének megfelelő államtudományi képzettséggel, a külviszonyok helyes felfogásával, s a polgárisodás problémái iránt, vonatkozásukban az államra és társadalomra, kellő tájékozottsággal egyesítette.”⁶⁸

MOLNÁR ANDRÁS

⁶⁴ PULSZKY Ferenc: *i. m.* 87–88.

⁶⁵ SZÉLL Kálmánné VÖRÖSMARTY Ilona: *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből.* Bp. [1926.] 60.

⁶⁶ VMÖM 17. köt. 183–184.

⁶⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár. K 203/88. Deák Ferenc levele Széchenyi István grófhhoz. Kehida, 1841. március 20. Közli VISZOTA Gyula: *A Kelet népe történetéhez.* = Budapesti Szemle 1903. 116. köt. 178.

⁶⁸ CSENGERY Antal: *i. m.* 24., vö. WLASSICS Gyula, báró: *Deák Ferenc.* Bp. 1923. 119.